

RÁKÓCZI TÜKÖR

Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Közreadja: Kőpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1973. Szépirodalmi K. I. 516 l.; II. 588 l. (Magyar Századok)

A Rákóczi-szabadságharcról immár két és fél század óta alakuló, újra és újra formálódó nemzeti közfelfogásunk az idők folyamán ismételtelen kiélezett helyzetekbe került a koronként adott különböző társadalmi, ideológiai és politikai nézetkülönbségek pergőtüzében. Ma már egyebek közt világosan látjuk, hogy mindahányszor, amikor e kritikus pontok mérlegelésében az idevágó, hiteles érdemlő tudományos ismereteknek perdöntő szerep juthatott volna, akkor ez a lehetőség kihasználatlan maradt, mert többek között a korabeli dokumentáció részben hiányzott, feltáratlan vagy felhasználatlan maradt, részben mert a birtokban levő források félreértése, esetleges félremagyarázása történhetett meg. Érthető, hogy a Rákóczi-korra irányuló újabb, széleskörű alapozott kutatás éppen az egykorú forrásokra, köztük az elbeszélő források átfogó feltárására a problémáinak tisztázására tekint mindenedek előtt. Ennek a racionális törekvésnek eredményeit máris számos összetevőjében tapasztalhatjuk az utóbbi évtizedek kiadványaiban. Az itt bemutatásra kerülő mű, a „Rákóczi tükrő” is része, jelentős megnyilvánulása s bizonyítéka ennek a nagyigényű célkitűzésnek.

E kétkötetes mű több mint ezer oldalon ad közre a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó emlékiratokból, naplókából, jelentésekből stb. túlnyomórészt olyan szövegeket, amelyek mind ez ideig ismeretlenek, kiadatlanok, hozzáférhetetlenek, vagy csak réges-rég kiadottak voltak.

A közreadók — Kőpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes — bevezetőben vallott célja az, hogy a szabadságharc eseményeit és társadalmát az egyén viszonyában mutassák be, mégpedig a kortársi dokumentumok s vallomások tükrében. Ily módon a „Rákóczi tükrő”-ből a kor valódi arca tekinthet ránk, s a szemtanúk, a közvetlen résztvevők subjektív világa tárulhat elénk. A „Magyar Századok” sorozat tudományosan igényes, de egyszerismind „olvasó” közönséget” is szolgáló törekvése ezúttal igen sikerült munkát eredményezett. Egyrészt ugyanis a magas szakmai igényekhez igazodó, összegző szövegválogatást nyújt, ami mind ez ideig nagyon hiányzott; másrészt a szélesebb érdeklődés számára valóban újdonság erejével ható olvasmány-élményt s beható ismereteket közvetít.

Nem könnyű feladattal bírók voltak meg a szerkesztők, amikor a témából rendelkezésükre álló, valóban hatalmas, kötetek tucatjaira rúgó „tárházból” mintegy félszáz szövegrészt szemeltek ki, s helyezték el eme összesítő válogatásba. A szerkesztőknek a tárgy-

alából két szemlélet a súlyos megfontolások a szerkesztők az elkészített válogatásoknak kibékítendőjeit, mind-mind megkörbe vágó, közismerten gazdag kutatási eredményei azonban kellő alapot nyújtottak a munkához, s így biztos kézzel találták meg a válogatás elveiben a valódi fontossági szempontokat. Ugyanígy a teljes szövegek ismeretében birtokában, a szükségszerűvé vált szövegrészek kiemelésében sikerült a leginkább jellemző szemelvényeket feltalálniuk és összefüggéseikben a megfelelő arányt biztosítaniuk.

Szembetűnik — s ez mindenképpen helyeselhető —, hogy az újonnan felfedezett, eddig ismeretlen vagy hozzáférhetetlen hazai és külföldi írások ezúttal, az arányokat illetően előnyben részesülnek, s talán éppen ezért a régről ismert vagy a már nagyon is közismertté lett szövegrészek most a kötetben éppen csak a helyükre kerülnek. Érthető viszont ez az indokolt arányeltolódás, mert a jelen válogatás éppen ilyen módon tudja a kutatás új eredményeit hitelesen prezentálni. Megvan természetesen annak a lehetősége, hogy e mégoly nagyszabású szövegközlés után is hiányoljunk egy vagy más be nem vett emlékezőt, sajnálkozunk bizonyos szövegrészek kimaradása miatt, de mindezek az óhajok túllépik a jelen munka határait. Felvetik ugyanakkor annak igényét, hogy régóta hangoztatott adósságunk valóraváltásaként, mielőbb sorra kerüljenek a korszerű kritikai kiadások e szövegek tekintetében is, ami egyszermind megoldást jelenthetne a ma még felmerülő hiányérzetekben. Minthogy azonban csak távoli lehetőségeket takar ez az igény, legalább arra kellene a közeljövőben erőfeszítést tennünk, hogy azok a kéziratban maradt fontos dokumentumok, elbeszélő források jussanak mielőbb teljes szövegű kiadáshoz, melyek közül például Wesselényi István művére utalnánk, ahol az emlékirati s művelődéstörténeti értékek nyilvánvalósága miatt máris indokolt lenne az előrelépés.

E jelentős szövegközlő munka legfőbb érdeme, hogy Rákócziról s magáról a szabadságharcról egy új és módosult, széleskörűen alapozott s mégis egységbe tömörített, az eddigieknél hitelesebb képet nyújt. Nem elsősorban a történész állásfoglalása hat itt a kötetek tanulmányozójára, hanem célszerű elrendezésben maguk a források, köztük irodalmi szövegek; a korabeli, megélt eseményekről szóló megnyilatkozások érvelnek, vitatkoznak s igyekeznek meggyőzni kortársaikat és nem utolsósorban a „részhajlatlan utókort”. Első pillantásra talán a nézetek kaotikus kevertsége sugárzik ki eme igen sokrétű anyagból. Az egymásnak gyökeresen ellentmondó „igazságok”, az ilyen vagy amolyan

oldalról ért sérelmek, a súlyos megbántódások, a tragédiák, az elkeseredett vádaskodások, az ellentétes ítéletek, az érdekek harcának kibékíthetetlen, sokszor nagyon is szubjektív megnyilatkozásai, mind-mind megannyi olyan tényező, ami látszólagosan zavarja a tisztánlátást. Ugyanakkor az így keletkező feszültség nyomatékosan indítást ad e kordokumentumok valóság tartalmának kibontásához, ami kétségtelenül nem könnyű feladat. Ám ezzel a megfontolásra készítő eljárás-móddal meggyőződen érhető el a megkívánt igazabb, realisabb látás. A szerkesztők megadójuk ugyan a legfontosabb tájékoztatást a források tanulmányozásához, de távoltartják magukat, nagyon helyesen, a túlmagyarázástól, s inkább számítanak, joggal, a dokumentumok valóságos, élő hatóerejére.

A forrásszövegek elbeszélőinek érdekkörében és ítéletkülönbségeiben három fő típus különül el eléggé világosan és meglehetősen határozottsággal, még ha az adódó problémák bonyolult szálakkal fűződnek is egybe. Egyfelől a hazai, főiri emlékirók csoportja alkot átfogóbb egységet, ahol is Bethlen Miklós, Károlyi Sándor, Második Teleki Mihály, Wesselényi István, Apor Péter, Czegei Vass György, Cseri Mihály, Forgách Simon, Dániel István és Erdődy Sándor írásai kapnak helyet célszerű szemelvényekben. Másfelől a köznemesi, polgári értelmiségi szerzők memoárjai kerülnek egy nagyobb alapegységbe, mint többek között Szaniszló Zsigmond, Ottlyk György, Szatmári Király Ádám, Bulyovszky Dániel, Plathy Sándor köznemesek, Szakál Ferenc ács-asztalos, Zweig János bányamester, Schliessler Gáspár polgár, Balla Gergely jegyző, Vizaknai Briccius György főorvos, Kollareck János tisztviselő, Csécsi János tanár, Spáczai Gábor kanonok, Beniczky Gáspár, Pulay János szekretáriusok és Mikes Kelemen. Végül a harmadik jellegzetes nézetegységet alkotó csoport a külföldi, főleg francia szemtanúkból, beszámolókból tevődik össze: Louis Lemaire, Saint-Simon, Bonnac márki, Dangeau márki, De l'Hommeau, M. Michel, Des Alleurs, César de Saussure, Bussy de Rabutin etc.

Pusztán a csoportosított névfelsorolás jól mutatja — többre most nincs terünk —, hogy ezáltal mi módon növekedett meg a nem főiri visszaemlékezők érvelési lehetősége. És ha a fentiekben említett új, módosult Rákóczi-korképek mibenlétére kérdezzük, akkor bizonyos, hogy ezt a képet innen, — részben a kismemesek, polgárok állásfoglalásaiból, részben pedig a kor európai távlatát kivétfő külföldi beszámolókból eredeztethetjük.

Külön tanulmányt érdemelne Rákóczi alakjának bemutatása ezeknek a dokumentumoknak alapján, mert szinte valamennyiben a fejedelem személye, feddhetetlen embersége áll a középpontban, s legtöbbször portré szerű

megjelenítést kap. Érdekes lenne összevetni ezt a képet a kuruckori politikai költészetben megformált Rákóczi-képpel, s nem utolsósorban Rákóczinak, az írónak önportréjával. Úgy véljük, hogy a még ma is sokszor merev, iskolás fejedelem-kép a szóban forgó szövegek alapján nagy mértékben egészülne ki tulyen hatni tudó, nagyon közvetlen emberi tulajdonságokkal.

Ezúttal nincs mód behatóbban foglalkozni azzal a tetemes, javarészt Kőpeczi Bélától újabb felszínre hozott francia forrásanyaggal, amely még sok szempontból kiaknázatlan. Annyi azonban leszögezhető, hogy a külföldi szemtanúk meglátásai — elfogultságuk és számos előítéletük ellenére — olyan összefüggésekbe, európai távlatokba helyezik szabadságharcunkat, amelyek hosszú idő óta nyitott kérdéseket világítanak meg. Nem is szólva arról a szinte programszerűen gyakorolt törekvésükről, hogy leírást, beható tájékoztatást adjanak írásaikban nemcsak a harci eseményekről, de az ország állapotáról, a magyarság életmódjáról, erkölcséről, szokásairól, nézeteiről stb. Mindez pedig a joggal kívánatos komplexebb kor-áttekintéshez nélkülözhetetlen alapot ad.

Milyen kérdéseket vet fel a szövegkiadás közelebről, irodalomtörténeti szempontokból? A közzétett szövegek javarésze nem csupán „elbeszélő forrás”, de irodalmunk része is, s mint ilyen, az emlékirások igen széles skálájú műfaji családjába tartozik. Irodalmi értékük viszont szerfelett különböző. Van közöttük elismerten kiemelkedő alkotó is, mint például Bethlen Miklós, Mikes Kelemen; s szép számmal vannak az irodalmunkban méltán számontartott szerzők is (Cseri Mihály, Apor Péter, Wesselényi István, ifjabb Teleki Mihály stb.). Egészében azonban a széles tábor tagjai csupán az irodalmiságnak és így az emlékiratirodalomnak is egy kezdetibb szakaszán helyezhetők el, bár kellő értékelésük még módosíthatja ítéletünket. E szemtanú-emlékirók általában kötelességből, az öngigazolás céljából, az igazat írás igényével rögzítik mondanivalójukat s nem az irodalom teljesebb célkitűzéseit váltják valóra.

Ilyeténképpen még ha egészében marginális irodalomnak tekinthetjük is e közzétett, szabadságharcra utaló emlékirási anyagot, akkor is súlyos adósságai vannak vele szemben irodalomtudományunknak. Szembetűnő ugyanis, hogy a XVIII. század elejére, a kuruc korral egybeesően, mely rendkívüli módon felívelt, szétáradt az irodalmiságnak ez a kort ábrázoló, erőfől duzzadó formája: úgyannyira, hogy eme emlékirás-típus az egyik leggyakrabban művelt irodalmi műfaj lett. Ennek az irodalmi, műfaj történeti folyamatnak megragadása, magyarázata, egyedeinek értékelése azonban még várat magára, pedig irodalmi műveltségünknek, prózairodalmunk

fejlődésének szélesebb gyökérzetéhez tartozó problémákról van szó.

Ezúttal csak azt emeljük ki, hogy e kisebb vagy nagyobb mértékben irodalmi értékkel bíró emlékirások, a naplók, diáriumok, beszámolók, önéletrások, memoárok, vallomások stb. egy tekintetben fontos sajátossággal rendelkeznek, ami az irodalmi fejlődésben is előre, az európai polgári igények valórváltása irányába mutatnak. Ezek az írások ugyanis tárgyakat nézve kettős kötöttségűek: egyrészt, a „nagy dolgok” ígézetében, az „országos hadi események” megőrkítését tekintik feladatuknak, másrészt azonban saját szűkebb világukból kiindulva, kicsinyes ügyes-bajos dolgait, családi, magánéletbeli eseményeket, általában a szubjektív emberi világ problematikáját vetítik ki memoárjaikban. S eme utóbbi oldal éppen ez idő tájt egyre inkább előbbre nyomul, s összetevői újult erővel, egyre teljesebb polgárjogot nyernek. A XVIII. század fordulóján, az elbeszélő próza átalakulásának folyamatában az emlékiratok egésze már döntő változáson megy keresztül: a hajdani nagy célokra koncentráló, izzó szavú, barokk kompozíciójú, emlékező írások fokozatosan átadják helyüket a kisebb célokra tekintő, de a való világra közvetlenül reagáló emlékirat-típusoknak. A hajdani memoárok jellegzetes koncepcionális és részkioldozási törekvései most az elbeszélő próza új igényeinek valórváltásába torkollnak.

Azt is tapasztaljuk, hogy eme írásokból a modern, korunkigényelte komplexebb művelődéstörténeti vizsgálatokhoz mérhetetlen mennyiségű adat- és összefüggés-gazdagság árad. A „kuruc idő” itt nemcsak a történelmi méretű tettek, sorsdöntő események, vezérlő egyéniségek és főbenjáró politikai, vallási nézőpontok oldaláról tárul fel, ami egyébként felettébb fontos; de ugyanakkor egészen részletekbe menő megvilágítást kap mintegy mozaiksztintézisben a köznapok világa is, a hétköznapok emberének életvitele, mindennapos környezete, sokirányba ágazó közfelfogása, egész normarendszere. A Rákóczi-szabadságharc idején szóhoz jutó köznemesi, polgáriassodó réteg például egyszersmind válik érdekeltté országos politikai kérdésekben, és

egyszersmind kerül közelebb az írásbeliséghez, de mégsem szakadhat el egyszerűen élete közvetlen valóságától, élményvilágától. A civis, a bányamester, az ács-asztalos, az orvos, a tanár, a leendő „értelmiség” pályák felé orientálódó köznemesek, a jegyzők és titkárok írásaiban távolról sem merül háttérbe a valóságos környezet világa, munkájuk, életfeltételeik kérdései, szokásaik, szórakozásaik, gondjaik stb. Szempontunkból az itt a figyelemre méltó többlet, hogy ezek az emlékiratok közvetlen életközeli összetevők szem előtt tartásával foglalnak állást politikai kérdésekben, s így tudnak magában a Rákóczi-szabadságharc teljes problematikájában is lényeges, számunkra újszerű kérdéseket helyesen értelmezni.

Fontos és hosszú időre nélkülözhetetlennek bizonyuló alaplátványt kaptunk Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes munkája által. A bevezetés és az egyes szövegekhez adott tájékoztatók lényegre koncentráló, világosak, kitérően szolgálgják a szemelvényekben való tájékozódást. A források közvetítésében mintaszerűen korrekt eljárásmodot tudtak megvalósítani. A „Magyar Századok”-sorozat igénye szerint lehetséges, teljes tudományos precizségre törekedtek. Bárha így nem is a kritikai kiadások elvei valósulnak meg, mégis annak igényeihez közelálló törekvés tudata munkál a szövegközlésben. Megtartották például a korabeli hangtani és tájnyelvi sajátosságokat, bárha a betűhív közléstől el is kellett tekinteniük; szigorúan távol tartottak mindennemű torzítót, „feloldó” eljárást, a helyesírást is éppen hogy „közéltették” a maihoz.

A jegyzetekben és a kiegészítő apparátusban a mértéktartás és helyes arányvétel a jellemző. A mintegy 1100 lapnyi szövegközléshez összesen 100 lapra terjed a teljes értelmező függelék. Ha nincs is túlmagyarázás, minden lényeges kérdésben biztos eligazítást nyerhetünk. Így a lapalji jegyzetek is helyesen értelmezik az előforduló torzulásokat, félreértéseket stb. A forrásjegyzék, a hely- és személymutatók, a viszonylag gazdag és érzékkel választott illusztrációk megnyugtatóan teszik teljessé és jól használhatóvá a köteteket.

Gyenis Vilmos

WÉBER ANTAL: IRODALMI IRÁNYOK, TÁVLATBÓL

Bp. 1974. Szépirodalmi K. 392 l.

A mind jobban megélnékül stílustörténeti kutatások szükségessé teszik a sokat használt fogalmak tartalmi jegyeinek földerítését. Különösen fontos ez a kelet-közép-európai irodalmakban, ahol szinte a XIX. század végéig a külső indíttatás lényeges szerepet ját-

szik abban, hogy az adott nemzeti irodalmat építő igyekezet művi módon, erőszakolt ütemben siettesse a fölzárkózást a fejlődésben előbbre tartó kultúrákhoz. Ez annyit is jelent, hogy egy eszmerendszer vagy korstílus több fázisa egyszerre jelenik meg az említett